

„Atyaság” az ókeresztény korban

JAKAB ATTILA

1966-ban született Csíkszeredán. Egyetemi tanulmányokat folytatott a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán, 1998-ban doktorált a Strasbourgi Egyetem Katolikus Teológiai Fakultásán. Jelenleg kutató tanársegéd a Genfi Egyetem Protestáns Teológia Fakultásán. Szakterülete az ókeresztény kor története és az egyház-szervezet intézményes fejlődése. Levelező tagja az apokrif iratokkal foglalkozó nemzetközi egyesületnek és tagja a Nemzetközi Patrológiai Szövetségnek.

Pál atya fogalma

A 2. század írói

A monoteista vallások egyik alapvető jellegzetessége Isten atyasága. Ő az egyedüli Teremtő, aki mindenk fölé uralkodik. A kereszténység esetében ennek az atyai istenképnek jól meghatározható biblikus gyökerei vannak. Így, a szóban forgó fogalmi fejlődés első fokozatának a zsidó nép által ősöknek tekintett személyiségek (Ábrahám, Izsák, Jákob pátriárkák) atyaságának a tudatosítását tekinthetjük. Ezt tükrözi Ábrahám elnevezése: a „népek sokaságának atyja” (Ter 17,5), *aki által a föld minden nemzetsége áldást nyer* (Ter 12,3). A későbbiek folyamán Isten először Izrael (Iz 64,7), majd az egész emberiség Atyja lesz (Mal 2,10). Az Újszövetség ezt a gondolatot fejleszti tovább, hiszen Istent a Názáreti Jézus személyesen is Atyjának (pater, abba) nevezi (Mt 6,9 és 11,25; Mk 14,36; Lk 11,2). Szent Pál számára egyértelmű, hogy Isten Jézus Krisztus Atyja (Róm 15,6; 2Kor 1,3; Ef 1,3). A jánosi hagyomány értelmében pedig Jézus Krisztus Isten egyetlen/egyszülött Fia.

Ami Szent Pált illeti, az ő magatartása eléggé atyáskodó. Ez azzal magyarázható, hogy saját apostoli tevékenységét atyaságként fogta fel. „Bár mint Krisztus apostolai követelményekkel állhattunk volna elő — írja a tesszalónikiai hívekhez írt első levelében —, mégis olyan szelíden viselkedtünk körötökben, mint a gyermekét dajkáló anya. Annyira közel álltatok szívünkhöz, hogy nemcsak Isten evangéliumát, hanem életünket is nektek akartuk adni. Azt is tudjátok, hogy mint apa a gyermekét, egyenként intettünk, buzdítottunk és kértünk benneteket, éljetek méltóan ahhoz az Istenhez, aki meghívott titeket dicsőséges országába” (1Tessz 2,7-8 és 11-12). „Mint kedves gyermekeimet intelek benneteket. Ha számtalan tanítótok volna is Krisztusban, atyátok nincs sok. Az evangélium által én adtam nektek életet Jézus Krisztusban. Azért kérek titeket, legyetek követőim” (1Kor 4,14-16). „Mint gyermekeimhez szólok: ti is tegyetek úgy, mint én, tárjátok ki ti is a szívetekeket!” (2Kor 6,13).

Ahogy az idézetekből is kitűnik, a Szent Pál-i atyaság közvetlen és felelősségteljes. Nem parancsoló, hanem sokkal inkább kérő jellegű. A hatalom helyett arra a tekintélyre épít, amely a krisztusi örömhír továbbadásából fakad. Pál atyasága nem vérségi, hanem szellemi, lelki kapcsolat. Ez egyezik a zsidó és az ókeresztény szóhasználattal. „Atya” az a tanítómester, aki magára vállalja a tanítvány képzését. Ebben az értelemben nevezi Jusztinosz filozófus és vértanú (100-165) a filozófiai iskolát vagy gnosztikus rendszert¹ alapító személyt „atyá”-nak. Az ő idejében sokan voltak,

¹A gnoszticizmuson azt az eléggé bonyolult és szer-
teágazó ókori szellemi,
lelkiségi irányzatot értjük,
amely nagy hangsúlyt fektetett
a természetfölötti
misztériumok ismeretére.
Eredetét tekintve a Kr. u.
1. sz.-ban keletkezett és
keresztény változata is
volt. Jellemzői: egy bizo-
nyos dualista szemlélet és
az ismeretnek tulajdonított
megváltozó jelleg. Lásd
Green, H. A.: *The Economic and Social Origins of Gnosticism*, SBL Dissertation Series, 77, Scholars Press, 1985, Atlanta; Scoppello, M.: *Les gnostiques*, Bref, 37, Cerf, 1991, Paris; Williams, M. A.: *Rethinking „Gnosticism”. An Argument for Dismantling a Dubious Category*, Princeton University Press, 1996.

²Jusztinosz: *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*, 35,4-6

³Irénéusz: *Az eretnekségek ellen*, IV,41,2

⁴Kelemen: *Sztrómata /Szönyegeg*, I,1,2-2,1

⁵Kelemen: *Protreptikosz* V,66,4 és II,13,5

⁶A szmümai egyháznak a philoméliumi (Kis-Ázsia) egyházhoz intézett levele, amely Polükarposz vértanúságát írja le, ugyanazt a görög kifejezést használja mint az evangéliumok Krisztussal kapcsolatban (pl. Mt 8,19; 12,38; 19,16) Eusebiosz: *Egyháztörténelem*, VII,7,4

akik „Jézus nevében jöttek, de mi — írja Jusztinosz — azzal a névvel jelöltük meg őket, akitől egy-egy tan vagy nézet eredt”. „Közülük eggyel sem vagyunk közösségben, mert istentagadók és vallástalanok, igazságtalanoknak és a törvény elvetőinek tartjuk őket, Jézust nem tisztelik, csupán a nevét vallják meg. Vannak közöttük olyanok, akiket markionitáknak hívunk, másokat valentiniánusoknak vagy bazilidiánusoknak vagy szaturniliánusoknak, és másokat más elnevezéssel illetünk, mindegyiket a tanítás alapítójának nevééről, éppúgy, mint ahogyan az egyes filozófusokat — mert mint az elején mondtam (I. Párb. 2,2), ezeknél is a tanítás atyjától kapta nevét az a filozófia, amelyik mellett valaki elkötelezi magát.”² Irénéusz (140-202), lyoni püspök, egyik elődje véleményét osztva, különbséget tesz a természet (*kata men phüszin*) és a tanítás (*kata de didaszkalia*) szerinti fiúgyermek között. Számára a tanítvány a tanítómester fia, és a tanító a tanítvány atyja.³ Alexandriai Kelemen (150-215) hasonló nézetet vall. Szerinte amint a gyermek a test gyümölcse, ugyanúgy a könyvek a lélek gyümölcsei. Azok pedig, „akik a hitre tanítottak, azok a mi atyáink” (*paterasz tousz katekheszantasz*). Minden tanítvány, amennyiben hallgat tanítómesterére, abban az esetben a tanító fiának számít.⁴ Jusztinoszhoz hasonlóan, Kelemen is „atyá”-nak nevezi a különböző filozófiai vagy lelkiségi irányzatok alapítóit. Ilyen értelemben tesz említést a peripatetikusokkal kapcsolatosan „az iskola/irányzat atyjá”-ról (*tesz haireszeosz pater*), valamint beszél az istentelen mítoszok és az ártalmas babonák/tévhitok atyáiról.⁵

Az ókeresztény iratok a „mester” értelemben vett „atya” kifejezést egyrészt az apostolokra (Római Szent Kelemen, Levél a korinthosziakhoz 62,2; János cselekedetei 81), másrészt a püspökökre alkalmazzák. A pogányok és a zsidók számára Polükarposz (†167), szmümai püspök, nem más, mint Ázsia tanítómestere (*didaszkalosz*)⁶ és a keresztények atyja, aki arra buzdítja az embereket, hogy többé ne áldozzanak és ne hódoljanak a régi istenségeknek (Mart. Pol. 12,2). Ez az első eset, hogy egy ókeresztény irat a püspököt „atyá”-nak nevezi. Az elnevezés a harmadik századtól kezdődően válik valójában általánossá. Így Dénes, alexandriai püspök (†264), a római Philemon preszbiterhez intézett levelében például elődjét, Heraklaszt, boldog emlékű atyának (*tou makariou papa*) nevezi, akitől az eretnekekkel szembeni magatartásra vonatkozó szabályt és példát örökölte.⁷

A 4. században az „atya” kifejezés elsősorban a Nikaiai zsinaton (325) részt vett püspököket jelöli (Nagy Szent Vazul: *Ep.* 140,2; Nazianzoszi Szent Gergely: *Or.* 25,8), de szóba jöhet papok és szerzetesek esetében is. Az 5. századi krisztológikus viták alkalmával mind rendszeresebbé válik az „atyák” tekintélyére való hivatkozás. A zsinaton részt vett püspökök mellett most már az a püspök is atyának számít, akinek a tanítására hivatkozni lehet. Ily módon az illető püspök-anya tanításával való megegyezés az

igaz tanítás (*ortodoxia*) jelévé válik. Ugyanakkor a fogalom tartalma fokozatosan kiszélesedik, és kiterjed minden olyan egyházi szerzőre is, aki a hagyomány képviselőjének számít. A történelem folyamán ez a megfogalmazás vált alapjában véve uralkodóvá. Szent Ágoston (354-430) Julianus, eclanumi püspök ellen írt munkájában például Szent Jeromost (347-419) a hagyományos tanítás tanúi között említi anélkül, hogy az püspök lett volna.⁸ Lerinumi Szent Vince (+450 előtt) számára minden egyházi szerző „atyá”-nak számít.⁹ Ennek feltétele azonban, a régiség mellett, az egyetlen katolikus egyház hitéhez és közösségéhez való hűség. Csak a katolikus tanítást (amit „mindenki, mindenütt és mindenkor hitt az egyházban”) képviselő személyek tartoznak tehát az ún. „szavahihető mesterek” („*magistri probabiles*”, *Comm.* 3) csoportjába. Ha bármelyik feltétel is hiányzik, akkor az illető ókeresztény szerző minden képessége ellenére sem számít „atyá”-nak, mint Tertullianus (+220 körül) vagy Órigenész (185-253/254).

⁸*Contra Julianum* 1,7,34

⁹*Commonitorium* 41

A 6. század atya-képe

A 6. században keletkezett és Gelasianus pápának (492-496) tulajdonított hamis okirat (*Decretum Gelasianum*), amely tulajdonképpen nem más, mint az adott kor katolikus egyházában elfogadott és elutasított könyvek jegyzéke (*De libris recipiendis et non recipiendis*), egyben az „egyházatyá”-nak számító szerzők listáját is tartalmazza. Napjainkban csupán az az ókeresztény szerző számít egyházatyának, aki eleget tesz négy alapvető feltételnek. Ezek a feltételek a következők: ortodox (azaz igazhitű) tanítás, életszentség, egyházi jóváhagyás és ősiség. Amennyiben valamelyik feltétel hiányzik, az illető ókeresztény szerző megnevezése „egyházi író”. A görög egyházatyák a következők: Alexandriai Szent Atanáz (295-373), Nagy Szent Vazul (329-379), Nazianzoszi Szent Gergely (329-390) és Aranyszájú Szent János (354-407). Latin egyházatyának számít: Szent Ambrus (334-397), Szent Jeromos, Szent Ágoston és Nagy Szent Gergely pápa (540/590-604). Az ókeresztény szerzők korát az egyházatyák korának is szokás nevezni. Ez a kor Nyugaton Sevillai Szent Izidorral (+636), Keleten pedig Damaszkuszi Szent Jánossal (754 körül) zárul.

A remeték világa

Az itt röviden felvázolt történelmi fejlődés ellenére azonban nem szabad szem elől téveszteni az „atya” fogalom ókeresztény kori használatának sokrétűségét. Ezen sokrétűségből szeretnénk most ízelítőt adni az egyik meghatározó jellegű lelkiségi mozgalom, az egyiptomi remeték példáján keresztül. Ez az aszketikus irányzat a 4. században élte virágkorát. Legismertebb alakja *Remete Szent Antal* (+365). Az irányzaton belül az „atya” fogalmat metaforikusan kell értelmezni. Tulajdonképpen jelentése „tanító-mester”, amellyel sokkal inkább a tekintély és a példa, mintsem a hatalom társult. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy csak az életszentség és a bölcsesség hírében álló remeték érdemelték ki az *abba* elnevezést. A remeték ugyanis mindennemű megtiszteltetéstől (így a pappá szenteléstől is) igyekeztek magukat távoltartani.

Amikor a tanítványok, a saját lelki épülésükre, kezdték gyűjteni a „szent és boldognak mondható (*hagion kai makarion*) atyák” mondásait, azok eleinte nagyon vonakodtak. Azonban a *Sirák fia könyvének* (41,14-15) intését megfontolva — amely szerint: „Az elrejtett bölcsességnek s kincsnek, e kettőnek vajon mi haszna van? Jobb, ha balgaságát rejti el valaki, mint ha bölcsességét titkolja az ember.” — végül is nem ellenkeztek többé. Hiszen önmagának bölcs lenni egy olyan korban, amikor az emberek szó és útmutatás után kutatnak, szinte mondhatni, hogy önző bűncselekmény. Így keletkeztek tehát az ún. „sivatagi atyák” mondásait tartalmazó gyűjtemények (*Apophthegmata Patrum, Verba Seniorum*), amelyek ugyanakkor egy sajátos hagyomány őrzői. Ezek a mondások mély istenélmény gyümölcsei, és egyben a Közel-Kelet bölcsességirodalmának utolsó termékei. Isten ugyanis soha nem kényszeríti magát az emberre, hanem gyöngéden szól hozzá. Szabadságából kifolyólag tehát az önmagát Isternek szentelő ember elégedett, és jókedve kisugárzik a környezetére. Amennyiben nem, abban az esetben Isten és önmaga ellen tanúskodik. Talán ezért is van az, hogy Isten kimagasló szolgálói mindig is nagyon egyszerűen fogták fel a tökéletességet. Hiszen maga Isten is végtelenül egyszerű lény, aki az emberrel is ilyen egyszerű módon óhajt kapcsolatot teremteni. Szegénység, próbatétel és bölcs ítélő képesség; íme az Isten állandó jelenlétében élő ember ismertetőjegyei. Ezért lehet Istennel élni a társadalomban, és Isten nélkül a magányba visszavonultan. Nagy tévedésbe esik ugyanis az a remete, akit a világban tapasztalható anyagi, szellemi és erkölcsi nyomor már nem érdekel. A „sivatagi atyák” mondásai és magatartása arra figyelmeztet, hogy az Istennek szentelt élet az alázatos, munkás és imádkozó magatartásban rejlik. A mondások mellett ugyanis az atyák elsősorban a saját személyes példájukkal igyekeztek tanítani.

Az atyák mondásai

Az eredetileg görög nyelvű gyűjtemények, amelyek tulajdonképpen egy hosszabb (szóbeli, majd írásbeli) továbbadási folyamat utolsó stádiumát tükrözik, a 4. századtól kezdve elég gyorsan elterjedtek és szüntelenül gazdagodtak. Először latin, kopt és szír, majd örmény és grúz, végül pedig arab, etiópiai és szláv nyelvekre is lefordították őket. Spanyolországtól Közép-Ázsiáig mindenütt fellelhetők. Az evangéliumok mellett rendkívüli módon befolyásolták a keresztény lelkiség történetét. Íme néhány példa az atyák mondásaiból:

— *Poemen atya*: „Minden tettered előtt kérj tanácsot. Írva van, hogy »tanács nélkül cselekedni esztelenség«”.

— *Egy alkalommal az egyik testvér kérdéssel fordult egy idősebbhez*: „Ismered az írást — kérdezte —, mely szerint »szerencsétlen az, akinek nincs senkije, hogy felsegítse, ha elesik«? Az idősebb így válaszolt: »A kizárólag csak a saját akaratára hallgató és azt jónak tartó ember meg se hallja a testvére szavát«”.

— József atya mondta: midőn egyszer Poemen atya társaságában ülünk, Agathon atyát említette. Erre mi megjegyeztük: „Miért nevezed atyának (abba), hiszen még nagyon fiatal?” Poemen atya így válaszolt: „Szavai méltóvá tették arra, hogy abbának szólítsuk”.

— Az egyik testvér megkérdezte Poemen atyát: „Több testvér lakik együtt velem; akard, hogy vezéreljem őket?” „Nem”, válaszolta az idősebb. „Először cselekedj, és ha élni akarnak, majd ők döntenek!” A testvér azonban tovább erősködött: „De Atya, ők maguk kérik, hogy vezéreljem őket”. Erre az idős a következőt mondta: „Egyáltalán nem! Légy számukra sokkal inkább példa, mintsem törvényhozó.”

— Egy alkalommal néhány testvér több, a remeteségen kívülálló ember társaságában felkereste Félix atyát, és kérte, hogy szólna egy pár szót. Az idősebb azonban hallgatott. Hosszas kérések után megkérdezte: „Hallani akartok valamit?” „Igen, atya”, felelték. Erre ezeket mondotta: „Jelenleg nincs többé szó. Mikor a testvérek az időseket kérdezték, és azok szavai szerint cselekedtek, maga Isten sugallta a beszédet. Ma azonban csak a kérdések maradtak, mivel senki nem követi a hallottakat. Isten elvette a szólás kegyelmét, és az idősek nem tudnak mit mondani, hiszen nincs ki valóra váltaná a szavakat.” Ezeket hallva a testvérek siránkozni kezdtek és kérték: „Abba, könyörögj értünk”.

— Egy idős mondta: „a próféták könyveket írtak; a mi atyáink azt gyakorlatba ültették; az őket követők mindent megtanultak kívülről; a jelen nemzedék másolatokat készített, szekrénybe zárta, és nem tesz semmit”.

— „Ne tégy semmi olyat másnak, amit te magad is gyűlölsz. Ha valaki ezt képes betartani, ez már elégséges ahhoz, hogy üdvözüljön.”

A „sivatagi atyák” szavait, akiktől minden hatalmi törekvés és felfogás távol állt, minden biztonnyal ma is érdemes meghallgatni, elmélyíteni és rajtuk elgondolkodni!